

Лада Шірінян

кандидат економічних наук, доцент, докторант

Науково-дослідний фінансовий інститут

Академії фінансового управління Міністерства фінансів України.

ОЦІНКА ВПЛИВУ КОНКУРЕНЦІЇ НА МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ СТРАХОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Конкуренція є необхідною умовою ефективного функціонування будь-якого ринку, у тому числі і страхового. Ступінь впливу конкурентних механізмів на ефективність діяльності значною мірою залежить від контролю з боку держави за процесами концентрації і запобігання монополізації ринків. Проте дуже важливим є питання своєчасного та обгрунтованого втручання держави у означені процеси, адже страховий ринок України розвивається з притаманними для нього особливостями. Якщо в країнах з ринковою економікою вже склалася дієва система антимонопольного законодавства, яка дає змогу запобігати появі монополістів, то в Україні поки відсутня єдина методика визначення ринкової конкуренції на ринку страхових послуг [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжних публікаціях автори П. Хадвік (P. Hardwick) [2], І. Ма (Y.-L. Ma) [3], Ж. Кук (J. Cooke) [4], Г. Мурат (G. Murat) [5] розглядають розвиток окремих аспектів проблеми: ефект глобалізації, участь міжнародних страховиків в іноземних ринках, залежність попиту на страхування від демографічної ситуації і ВВП, бар'єри, що пов'язані з транснаціональним страхуванням, конкуренцію на основі порівнянь структури активів страховиків. Експерти світового банку під керівництвом К. Торбун (C. Thorburn) [6] дослідили для 100 країн з перехідною економікою концентрацію на основі використання індексу Герфіндаля-Гіршмана (Herfindahl-Hirshman). У вітчизняній фаховій літературі практично не порушувалось питання впливу конкуренції на ефективність діяльності ринку страхових послуг. Лише обмежене коло вітчизняних фахівців, серед яких можна назвати В. Д. Бігдаша [7], О. О. Гаманкову [8], А. М. Єрмошенко [9], О. Залетова [10], Л. В. Нечипорук [11], В. М. Фурмана [12], Я. П. Шумелду [13], досліджувало деякі аспекти конкуренції на вітчизняному страховому ринку. Але здебільшого у працях науковців наводиться критичний огляд чинної системи оцінювання конкурентоспроможності страхового ринку, порівняння її із зарубіжними методиками, виявлення причин відсутності жорсткого контролю з боку держави за процесами монополізації. На нашу думку, для ефективного моніторингу українського страхового ринку і побудови дієвого антимонопольного механізму необхідна більш глибока оцінка та науково-обгрунтовані розрахунки рівня конкурентоспроможності страхового ринку, щоб можна було чітко

визначити межі втручання державного регулятора не тільки на стадії банкрутства компаній, а й на всіх стадіях їх функціонування.

Метою статті є аналіз впливу конкуренції страховиків на макроекономічні показники страхової галузі України.

Викладення основного матеріалу.

Основні фактори конкурентоспроможності ринку і параметри дослідження

Для аналізу ми використали показники валових премій (ВП) і чистих премій (ЧП - валові премії за мінусом коштів з перестраховання всередині країни для виключення подвійного рахунку) усіх страховиків України з офіційних річних звітів Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (до липня 2011 року – Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, далі по тексту Держфінпослуг) за всі роки роботи регулятора і дані Міністерства фінансів України [14].

У зв'язку з тим, що показник «Страхові премії» не відображений у офіційній публікованій звітності окремо взятої страхової компанії, ми провели аналіз на основі показника «Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)» (рядок 010 форми 2 графа 3), врахувавши їх схожу за характером поведінку та часову динаміку. Цей показник фактично являє собою зароблені страхові платежі і характеризує дохід від страхової діяльності. За аналогією з прийнятою Держфінпослуг України термінологією надалі ми називатимемо цей показник чистим доходом (ЧД). Також ми використали показник «Актив» (рядок 280 форми 1 графа 4), який характеризує розмір коштів страхової компанії. Це дало нам змогу систематизувати для наукового дослідження величезний обсяг статистичного і фактичного матеріалу за останнє десятиліття і визначити:

- концентрацію (CR) на ринку найбільших страховиків за різними критеріями;
- ємність страхового ринку (η) як частку страхування у загальному обсязі ВВП країни;
- ступінь конкуренції на ринку за допомогою індексу Герфіндаля-Гіршмана (*HHI*).

Використовуючи отриману таким чином інформацію, ми побудували наступний аналіз поведінки кожного показника η , *HHI* і CR на основі: чистих страхових премій (ЧП), валових страхових премій (ВП), чистого доходу (ЧД), активів (А).

Перейдемо до детального розгляду нашої пропозиції стосовно розрахунку названих показників.

Важливість страхової галузі для країни демонструє такий найважливіший показник, як ємність страхового ринку, який розраховують як частку страхування у загальному обсязі ВВП країни. Наявна офіційна інформація дає змогу розглянути різні можливості для визначення рівня ємності страхового ринку. Ємність страхового ринку за обсягом чистих

премій $\eta_{ЧП}$, за обсягом валових премій $\eta_{ВП}$, за обсягом чистого доходу $\eta_{ЧД}$, за обсягом активів η_A визначатимемо відповідно як частку обсягу чистих страхових премій, частку обсягу валових страхових премій, частку обсягу чистого доходу, частку обсягу активів всіх страховиків у загальному обсязі ВВП країни.

Іншим важливим показником є ступінь монополізації ринку. Зазвичай використовують коефіцієнт концентрації, який розраховується як питома частка премій суб'єктів господарювання у загальному обсязі премій з подальшим ранжуванням отриманих значень. Виходячи з наявних даних, можна визначити коефіцієнт концентрації CR_3 для перших трьох найбільших страховиків на ринку:

- концентрація $CR_{ЧП}$ за обсягом чистих премій;
- концентрація $CR_{ЧД}$ за обсягом чистого доходу від страхової діяльності;
- концентрація $CR_{ВП}$ за обсягом валової премії;
- концентрація $CR_{ВП}$ за обсягом активів.

Третім важливим показником, що характеризує стан конкуренції на ринку є індекс Герфіндаля-Гіршмана, який визначається як сума квадратів часток обсягу діяльності певного страховика у загальному обсязі діяльності всіх страховиків на ринку. За пропозицією автора індекс Герфіндаля-Гіршмана можна визначати за валовими преміями $HHI_{ВП}$, за чистими преміями $HHI_{ЧП}$, за чистим доходом $HHI_{ЧД}$, за активами HHI_A відповідно як суму квадратів валових премій, суму квадратів чистих премій, суму квадратів чистих доходів, суму квадратів активів окремих страховиків у загальному обсязі валових премій, чистих премій, чистих доходів, активів, відповідно.

Визначені таким чином показники, на нашу думку, дають змогу виконати всебічний аналіз стану страхового ринку України і виявити особливості, що притаманні його функціонуванню.

Вплив конкуренції на ефективність страхової діяльності

Розглянемо взаємозв'язок між обсягом премій та індексом Герфіндаля-Гіршмана HHI за допомогою даних по страховому ринку України за останнє десятиріччя. Кореляцію значень чистих премій ЧП і валових премій ВП від HHI показано на рис. 1а-б. Можна побачити спадну функціональну залежність для всіх отриманих рівнянь лінійної регресії. Аналогічною виявляється залежність чистого доходу ЧД від величин HHI , розрахованими нами за різними критеріями (рис. 1в).

Отже, отримаємо перший новий важливий результат: 1) чим більшим є значення індексу Герфіндаля-Гіршмана, тим меншими є обсяги премій і доходів від страхової діяльності на ринку України і 2) чим меншим є значення індексу Герфіндаля-Гіршмана, тим

більшими є обсяги премій і доходів від страхової діяльності на вітчизняному ринку страхових послуг. Нагадаємо, що індекс Герфіндаля-Гіршмана відповідає за рівень конкуренції в країні. Тому, з отриманого після проведення регресійного аналізу результату впливає висновок, що чим меншою є конкуренція в Україні, тим меншим є обсяг зібраних страхових премій і отриманих доходів вітчизняних страховиків.

Детальну інформацію щодо функціональної залежності обсягів коштів у страхуванні від індексу Герфіндаля-Гіршмана приведено у таблиці 1.

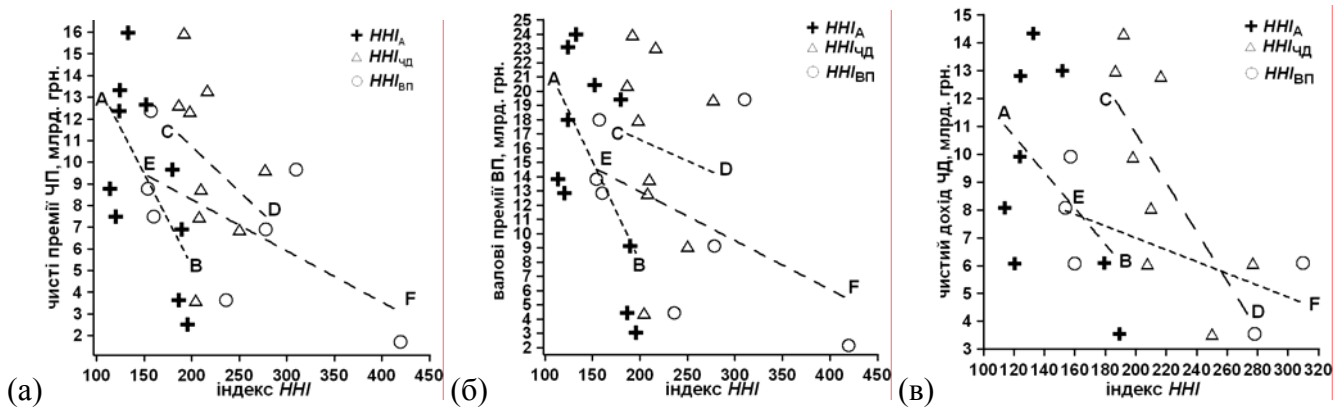

Рис. 1 Залежність обсягів премій і чистих доходів від значення індексів Герфіндаля-Гіршмана за різними критеріями: за валовими преміями HHI_{BP} , за чистим доходом HHI_{CD} , за активами HHI_A .

Таблиця 1
Рівняння кореляційно-регресійної залежності премій страхових компаній України за останнє десятиріччя від величини індексів Герфіндаля-Гіршмана

Показник	Фактор	Рівняння апроксимаційної залежності	Позначення лінії на рисунку	Середні значення параметрів на інтервалі рівняння
Чисті премії, ЧП, млрд. грн.	HHI_A	$ЧП = -0.085HHI_A + 22.23$	AB на рис. 1а	$ЧП = 9.33, HHI_A = 151.8$
	HHI_{CD}	$ЧП = -0.041HHI_{CD} + 19.01$	CD на рис. 1а	$ЧП = 10.09, HHI_{CD} = 215.72$
	HHI_{BP}	$ЧП = -0.023HHI_{BP} + 13.08$	EF на рис. 1а	$ЧП = 7.21, HHI_{BP} = 244.96$
Валові премії, ВП, млрд. грн.	HHI_A	$ВП = -0.140HHI_A + 36.15$	AB на рис. 1б	$ВП = 14.83, HHI_A = 151.8$
	HHI_{CD}	$ВП = -0.030HHI_{CD} + 22.56$	CD на рис. 1б	$ВП = 16.14, HHI_{CD} = 215.72$
	HHI_{BP}	$ВП = -0.034HHI_{BP} + 19.83$	EF на рис. 1б	$ВП = 11.41, HHI_{BP} = 244.96$
Чистий дохід, ЧД, млрд. грн.	HHI_A	$ЧД = -0.065HHI_A + 18.40$	AB на рис. 1в	$ЧД = 9.24, HHI_A = 141.94$
	HHI_{CD}	$ЧД = -0.088HHI_{CD} + 28.42$	CD на рис. 1в	$ЧД = 9.24, HHI_{CD} = 217.18$
	HHI_{BP}	$ЧД = -0.021HHI_{BP} + 11.25$	EF на рис. 1в	$ЧД = 6.75, HHI_{BP} = 211.79$

Виявлена кореляція показує, що вплив конкуренції страховиків:

- для ЧП є більш суттєвим за активами ($\text{ЧП} \sim 0.085 \text{HHI}_A$), ніж за чистим доходом ($\text{ЧП} \sim 0.041 \text{HHI}_{\text{ЧД}}$);
- для ВП є більш суттєвим за активами ($\text{ВП} \sim 0.140 \text{HHI}_A$), ніж за валовими преміями ($\text{ВП} \sim 0.34 \text{HHI}_{\text{ВП}}$);
- для ЧД є більш суттєвим за чистим доходом ($\text{ЧД} \sim 0.088 \text{HHI}_{\text{ЧД}}$), ніж за активами ($\text{ЧД} \sim 0.065 \text{HHI}_{\text{ЧД}}$);

Заслугує на увагу той факт, що на індекс Герфіндаля-Гіршмана HHI суттєво впливає кількість страховиків. Наші дослідження показують обернену залежність між індексом Герфіндаля-Гіршмана HHI і кількістю страховиків: чим більшою є кількість страховиків, тим меншим є значення індексу HHI , тобто рівень конкуренції є вищим. Виходячи з цього, не можна погодитися з деякими існуючими думками щодо необхідності зменшення кількості страховиків на ринку. Для вітчизняного страхового ринку пряме зменшення кількості страховиків за інших незмінних умов може призвести до погіршення конкуренції і зменшення загального обсягу доходів.

Окремий аналіз щодо взаємозв'язку між преміями, чистим доходом і концентрацією CR_3 перших трьох найбільших страховиків показав, що збільшення концентрації також супроводжується зменшенням обсягів премій і чистих доходів від основної операційної діяльності (рис. 2). Такий результат свідчить, що чим більш монополізованим є український страховий ринок, тим меншими стають обсяги премій і доходів у страхуванні.

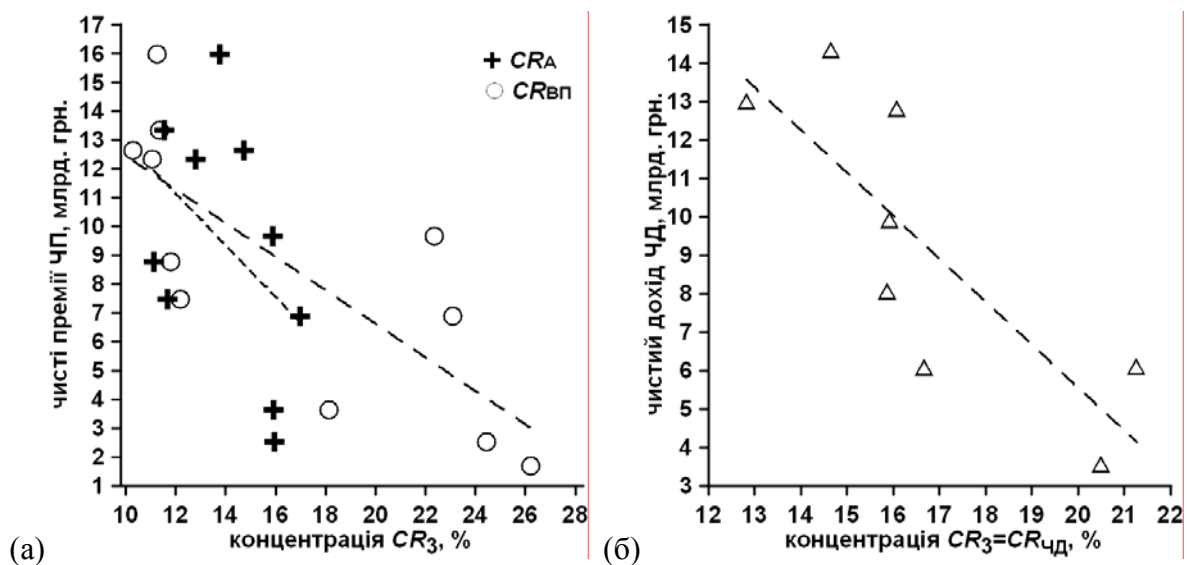

Рис. 2 Залежність обсягів премій і чистих доходів від концентрації CR_3 : (а) - за валовими преміями $\text{CR}_{\text{ВП}}$, за активами CR_A , (б) - за чистим доходом $\text{CR}_{\text{ЧД}}$.

Для повноти опису ми розглянули взаємозв'язок між концентрацією на ринку найбільших страховиків і значенням індексу Герфіндаля-Гіршмана у кожному році. В результаті отримали майже пропорційну залежність (рис.3), яка демонструє той факт, що чим більшим є значення індексу Герфіндаля-Гіршмана (чим нижчою є конкуренція на ринку), тим більшою є концентрація CR_3 (отже, вище ступінь монополізації ринку).

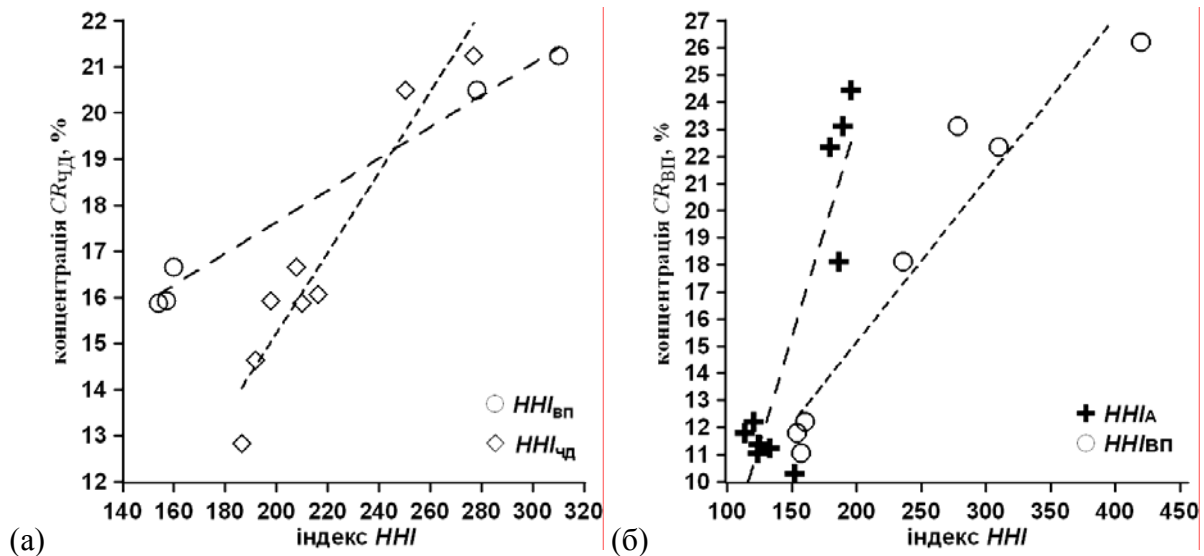

Рис. 3 Взаємозалежність між концентрацією CR_3 та індексом Герфіндаля-Гіршмана: за валовими преміями $CR_{вп}$ і $HHI_{вп}$, за активами HHI_A , за чистим доходом $CR_{чд}$ і $HHI_{чд}$.

Перейдемо до дослідження найбільш важливого для макроекономічного аналізу взаємозв'язку між ємністю страхового ринку і рівнем конкуренції на ринку. Ми перевіряли гіпотезу щодо наявності залежності показника ємності η від показника HHI . Отримані результати можна виокремити на два випадки: 1) обернений причинно-наслідковий зв'язок між ємністю страхового ринку η і показником Герфіндаля-Гіршмана; 2) прямий причинно-наслідковий зв'язок між цими показниками.

У випадку оберненого причинно-наслідкового зв'язку ємності η і показника HHI маємо спадну функцію лінійної регресії (рис. 4), що означає, що чим більшою є конкуренція на ринку (меншим є індекс HHI), тим вище ємність і тим більш важливу роль відіграє страхова галузь в країні. Іншими словами, чим більшою є ступінь монополізації, тим меншою є частка страхового ринку у ВВП країни. Відповідні апроксимаційні співвідношення приведено у таблиці 2.

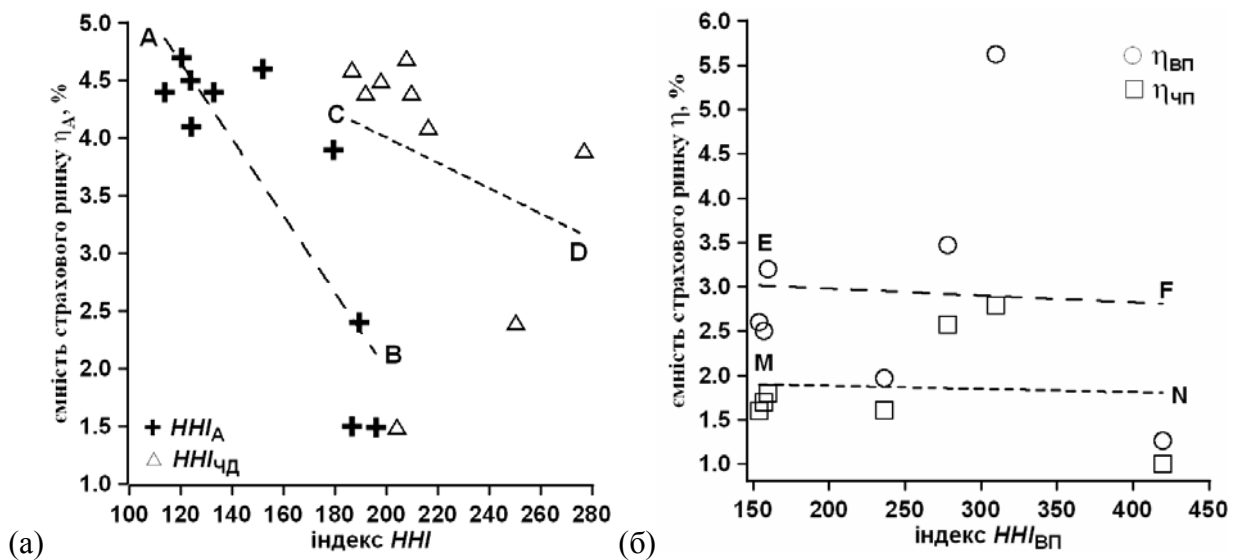

Рис. 4. Взаємозв'язок між ємністю страхового ринку України і індексом Герфіндаля-Гіршмана.

Таблиця 2

Рівняння кореляційно-регресійної залежності ємності страхового ринку від індексів Герфіндаля-Гіршмана

Ємність страхового ринку, %	Фактор	Рівняння залежності	Позначення лінії на рисунку 4	Середні значення параметрів на інтервалі рівняння
η_A	$ННІ_A$	$\eta_A = -0.0333ННІ_A + 8.65$	AB на рис. 4а	$\eta_A = 3.60$, $ННІ_A = 151.80$
	$ННІ_{чд}$	$\eta_A = -0.0110ННІ_{чд} + 6.20$	CD на рис. 4а	$\eta_A = 3.83$, $ННІ_{чд} = 215.72$
$\eta_{чп}$	$ННІ_{ВП}$	$\eta_{чп} = -0.0004ННІ_{ВП} + 1.95$	MN на рис. 4б	$\eta_{чп} = 1.87$, $ННІ_{ВП} = 244.96$
$\eta_{ВП}$	$ННІ_{ВП}$	$\eta_{ВП} = -0.0008ННІ_{ВП} + 3.13$	EF на рис. 4б	$\eta_{ВП} = 2.94$, $ННІ_{ВП} = 244.96$

Результати, приведені в таблиці 2 і рис. 4, свідчать про слабку кореляцію між індексами $\eta_{чп}$ і $ННІ_{ВП}$, $\eta_{ВП}$ і $ННІ_{ВП}$ і більш сильну – між η_A і $ННІ_{чд}$ (CD на рис. 4а), η_A і $ННІ_A$ (AB на рис. 4а). Отже, аналіз свідчить, що досить суттєвими є вплив індексу $ННІ_A$ за активами страховиків і індексу $ННІ_{чд}$ за чистим доходом. Водночас використання валових страхових премій та індексу Герфіндаля-Гіршмана $ННІ_{ВП}$ не є показовим для дослідження впливу конкуренції на ємність страхового ринку. Саме тому гадається недоцільним подання в офіційних звітах Держфінпослуг України висновків про стан конкуренції на ринку страхування, отриманих на базі страхових премій і індексу Герфіндаля-Гіршмана, розрахованого за валовими преміями. Порівняння валових і чистих страхових премій є корисним для аналізу перестраховування. В середньому ЧП складають 50% ВП, що означає, що пересічний страховик 50% премій передає у перестраховування.

У випадку прямого причинно-наслідкового зв'язку ємності η і показника HNI маємо зростаючу функцію лінійної регресії. Така поведінка спостерігається для ємності $\eta_{\text{чп}}$ і $\eta_{\text{чд}}$ щодо $HNI_{\text{чд}}$ (рис. 5). Вирази для відповідних лінійних рівнянь регресії приведено у таблиці 3.

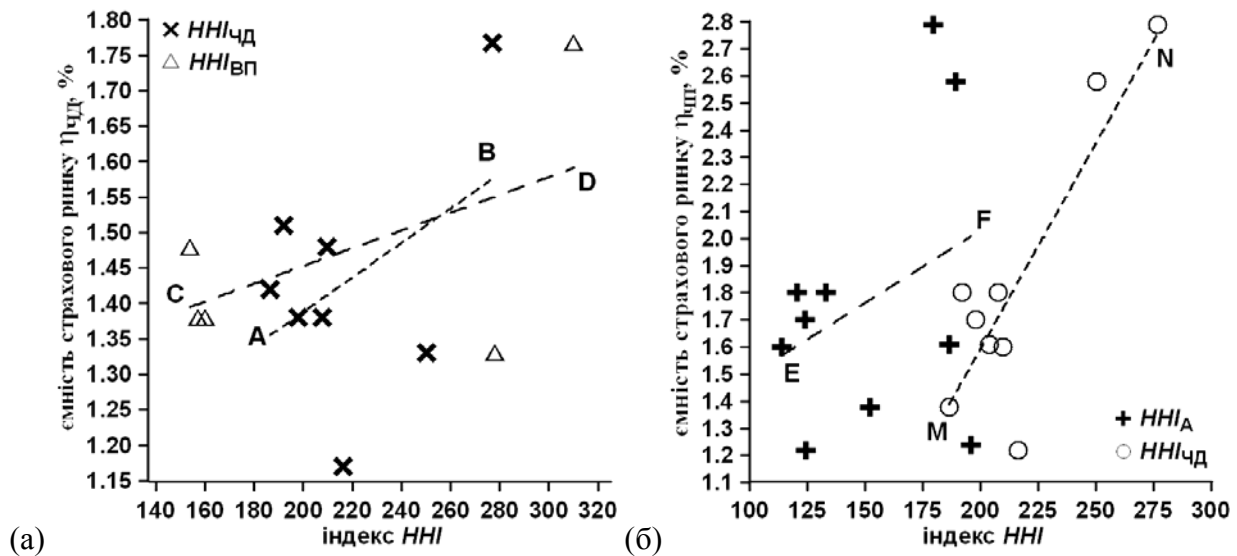

Рис. 5. Взаємозв'язок між ємностями страхового ринку України $\eta_{\text{чп}}$ і $\eta_{\text{чд}}$ і індексом Герфіндаля-Гіршмана за різними критеріями.

Таблиця 3

Рівняння кореляційно-регресійної залежності ємності страхового ринку від індексів Герфіндаля-Гіршмана

Ємність страхового ринку, %	Фактор	Рівняння залежності	Позначення лінії на рисунку 5	Середні значення параметрів на інтервалі рівняння
$\eta_{\text{чд}}$	$HNI_{\text{чд}}$	$\eta_{\text{чд}}=0.0024HNI_{\text{чд}}+0.90$	AB на рис. 5а	$\eta_A=1.43, HNI_{\text{чд}}=217.19$
	$HNI_{\text{ВП}}$	$\eta_{\text{чд}}=0.0013HNI_{\text{ВП}}+1.20$	CD на рис. 5а	$\eta_A=1.47, HNI_{\text{ВП}}=211.79$
$\eta_{\text{чп}}$	HNI_A	$\eta_{\text{чп}}=0.0053HNI_A+0.96$	EF на рис. 5б	$\eta_{\text{чп}}=1.77, HNI_A=151.80$
	$HNI_{\text{чд}}$	$\eta_{\text{чп}}=0.0151HNI_{\text{чд}}-1.43$	MN на рис. 5б	$\eta_{\text{чп}}=1.83, HNI_{\text{чд}}=215.72$

Результати, приведені в таблиці 3, свідчать про досить слабку кореляцію між індексами $\eta_{\text{чд}}$ і $HNI_{\text{ВП}}$, $\eta_{\text{чд}}$ і $HNI_{\text{ВП}}$, $\eta_{\text{чп}}$ і HNI_A , та більш сильну – між $\eta_{\text{чп}}$ і $HNI_{\text{чд}}$ (MN на рис. 5б). Це означає, що індекс Герфіндаля-Гіршмана $HNI_{\text{чд}}$ за чистим доходом від страхової діяльності є більш впливовим фактором для аналізу ємності страхового ринку $\eta_{\text{чп}}$ за чистими преміями.

Висновки

Дослідження виявляє суттєвий вплив конкурентних механізмів на ефективність функціонування всієї страхової галузі. Отримано, по-перше, що зростання значення індексу Герфіндаля-Гіршмана відповідає зменшенню обсягів премій і доходів від страхової діяльності на ринку України, що означає, що чим меншою є конкуренція в Україні, тим меншим є обсяг страхових премій і доходів, що отримують вітчизняні страховики в цілому по ринку. По-друге, результати лінійної регресійної моделі щодо ємності страхового ринку дають два випадки: 1) зростання рівня конкуренції на страховому ринку збільшує частку активів і валових премій у обсязі ВВП країни, 2) зростання рівня конкуренції на ринку зменшує частку чистого доходу від страхування і частку чистих премій у ВВП країни. В першому випадку суттєвим є вплив індексу HHI_A за активами страховиків і індексу $HHI_{чд}$ за чистим доходом. В другому випадку найбільш впливовим фактором для аналізу ємності страхового ринку за чистими преміями є індекс Герфіндаля-Гіршмана $HHI_{чд}$ за чистим доходом від страхової діяльності.

Рекомендовано Держфінпослуг для дослідження впливу конкуренції на ємність страхового ринку визначати індекс HHI_A за активами страховиків та індекс $HHI_{чд}$ за чистим доходом.

Аналіз показує необхідність зважених і науково-обґрунтованих рішень з боку органів державного регулювання страхової галузі стосовно кількості страховиків на ринку і вимагає окремого дослідження цього питання на основі інших критеріїв ефективності страхової галузі.

Література

1. Шірінян Л.В., Шірінян А.С. Конкурентоспроможність страхового ринку України в сучасних умовах // Економіка України – 2011. – №7. – С. 37-48.
2. Hardwick P., Dou W. The Competitiveness of EU Insurance Industries // The Service Industries Journal. – 1998. – Vol. 18: 1. – p. 39-53.
3. Ma Y.-L., Pope N. Foreign share, insurance density, and penetration: an analysis of the international life insurance market // Risk Management and Insurance Review, 2008. – Vol. 11: 2. – p. 327-347.
4. Cooke J. A. and Skipper H. D. An Evaluation of US Insurance Regulation in a Competitive World Insurance Market // American Enterprise Institute Conference on the Future of Insurance Regulation. – 2008. – July 9. – 25 p.
5. Murat G., Roger S., Tonkin R. S. and Jüttner D. J. Competition in the General Insurance Industry // Zeitschrift für die Gesamte Versicherungswissenschaft. – 2002. – Vol. 91: 3. – p. 453-481.

6. Thorburn C. Insurers: Too Many, Too Few, or “Just Right”? Initial Observations on a Cross-Country Dataset of Concentration and Competition Measures // Policy Research Working Papers 4578. – 2008. – p. 1-23.
7. Бігдаш В. Д. Напрямки розвитку конкурентоспроможності вітчизняних страхових компаній. // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економіка. Частина 1 – Збірник наукових праць – 2009. – Випуск №3 (47).– С. 33-41.
8. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика. – Київ: Видавництво Київського національного економічного університету. 2009. – 283 с.
9. Єрмошенко А. М., Єрмоленко Л. В. Технологія аналізу конкурентної боротьби на страховому ринку. // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – №2(21). – С. 48-55.
10. Филонюк А. Ф, Залетов А. Н. Страховая индустрия Украины. – К.: Международная агенция «БИЗОН», 2008. – 448 с.
11. Нечипорук Л. В. Теорія і практика страхового ринку в Україні: Монографія. – Харків: Видавництво Національного університету внутрішніх справ. 2004. – 300 с.
12. Фурман В.М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку. – К.:КНЕУ, 2005. – 296 с.
13. Шумелда Я. Особливості конкуренції на страховому ринку України // Страхова справа. – 2007. – №2.– С. 4-7.
14. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо національних комісій, що здійснюють державне регулювання природних монополій, у сфері зв'язку та інформатизації, ринків цінних паперів і фінансових послуг" № 3610-VI. – Електронний ресурс. – режим доступу – <http://www.president.gov.ua>.